

Haten mannen vrouwen? Paula Rego confronteert!

"You discover things in the making of a painting. It can reveal things that you didn't expect. Things you keep secret from yourself."

Aldus Paula Rego in een interview voor de Guardian.¹ In een monumentale versmelting van verbeelding, realiteit, heden, verleden en toekomst verbeeldde Rego de geschiedenis van vrouwen door vrouwen. Ze gebruikte haar visuele kracht om haar eigen schaduwen te ontrafelen en maatschappelijke kwesties als machtsmisbruik en ongelijkheid aan te kaarten. Het Kunstmuseum Den Haag, het 'saluut' van de 'wegbereider' J.P. Berlage, waarin kunst toegankelijk kon zijn voor iedereen, was een toepasselijke locatie voor de eerste overzichtstentoonstelling van deze 'voorvechtster' van de narratieve kunst in Nederland.²³

Afbeelding 1: Paula Rego, Possession I, 2004, pastel on paper on aluminium, 150X100⁴

Via een overdekte galerij tussen 2 waterpartijen kom je in de ruimtelijke en lichte ontvangsthallen van het Kunstmuseum (1934). Het stelt je in de gelegenheid om jezelf zowel visueel als geestelijk voor te bereiden op het politiek en psychologisch complexe narratief van Paula Rego. Een wegwijzer leidt je naar de expositie op de 1ste etage. Via een levensgrote portret van Rego in haar studio (afb. 2) ontmoet je de non-conformistische 87-jarige kunstenares te midden van de bouwstenen van haar verhalen: decorstukken en zelfgemaakte poppen. Ze kijkt je niet aan en een weerspiegeling van haar rug is zichtbaar in de spiegel. Je kunt je afvragen of dit beeld verwijst naar de gelaagdheid van haar persoonlijkheid, een confrontatie is met de schaduw van haar ziel of een vooruitwijzing naar *Self-Portrait in Red* (1960) (afb. 3), haar eerste zelfportret verderop getoond in zaal 1. De wandtekst introduceert haar levensloop, hoe ze als jong Portugees meisje in Engeland belandde, en via de Slade School of Fine Art in contact kwam met Lucian Freud, Francis Bacon en haar toekomstige echtgenoot Victor Willing.

Afbeelding 2 : Paula Rego in haar studio⁵

Afbeelding 3: Paula Rego, Selfportrait in Red, 1966. Olieverf, grafiet, krijt en papier op canvas, 152x152 cm.⁶

¹ <https://www.theguardian.com/artanddesign/2021/jul/04/paula-rego-tate-britain-exhibition-interview>

² Geraadpleegd 28/2 <https://architecturalodyssey.wordpress.com/2013/01/15/berlages-laatste-saluut/>

³ Elena Grippa, *Paula Rego*, Tent. Cat. Den Haag, Kunstmuseum Den Haag, 28 november 2021 -21 maart 2022 (Londen, Den Haag: Kunstmuseum Den Haag, 2021),53.

⁴ Gezien 28 januari 2022 in Kunstmuseum Den Haag, Paula Rego, eigen fotografie

⁵ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

⁶ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

Een anti-autoritaire revolte

De tentoonstelling begint met het enige echt expressionistische schilderij van de tentoonstelling *Salazar Vomiting the Homeland (1960)* (afb. 4). Je ziet drie organische vormen in felgeel en rood op een dreigend blauw-zwarte achtergrond. De fallusachtige figuur links visualiseert de overgeevende dictator Antonio de Oliveira Salazar. Rechts van hem zie je twee organische figuren met een vaginale referentie die vrouwen moeten voorstellen. Dit vroege werk van de 25-jarige Paula was een expliciete aanklacht van het autoritaire bewind van Salazar. Volgens kunsthistorica Memory Holloway getuigt de titel alleen al van Rego's absolute afschuw voor de leider van de natie, zijn beleid en zijn persoon.⁷

Afbeelding 4: Paula Rego, *Salazar Vomiting the Homeland*, 1960. Olieverf op doek, 94x120 cm⁸

Afbeelding 5: Paula Rego, *Julieta*, 1964. Grafiet en papier op doek, 152x183 cm.⁹

Rego groeide op in Portugal onder het repressieve regime van de Estado Novo (Nieuwe staat), de langste militaire dictatuur van Europa. Het triumviraat „Deus, Patria e Familia (God, vaderland en familie) vormde de hoeksteen van zijn conservatieve, streng katholieke ideologie, die de vrouw tot broedmachine reduceerde en de gewelddadige macht van de pater familias juridisch beschermde.¹⁰ „Huiselijk geweld is overal, ...en in alle lagen van de maatschappij. Toen was je vrouw slaan vanzelfsprekend. ...“ aldus Paula Rego in een interview met Juliet Rix op 20 juni 2019.¹¹ Haar Art Brut-achtige beeldtaal was niet alleen het passende instrument voor een antiautoritaire revolte tegen een gewelddadig politiek klimaat en een gelegaliseerde onderdrukking van de vrouw, maar ook een manier om de genderbepaalde logica van de naoorlogse kunstwereld, waarin echte expressiviteit een vorm van gekwelde mannelijkheid impliceerde, te weerleggen.¹²

De Werkelijkheid in stukken

Zoals ook deze koptekst in de zaal suggereert wordt haar werk meer collageachtig met getekende organische lijnen, waarin ze voortbouwt op een surrealistische traditie.¹³ Ze is gefascineerd door dromen en taboes en baseert haar werk op krantenartikelen, het straatleven van de Portugese bevolking, volksvertellingen en haar eigen fantasie. *Julieta (1964)*(afb 5), een groot vierkant werk in dezelfde zaal illustreert deze fase op een treffende manier. In dit werk zien we een organische kluwen van gefragmenteerde en vervormde lichamen geflankeerd door drie hoogspanningsmasten met daaraan een verwrongen lichaam, een verwijzing naar de kruisiging van Christus. Een allegorische referentie die regelmatig zal terugkomen in haar toekomstige werk. Het visualiseert een krantenartikel over elektrocutie van een monteur tijdens zijn werkzaamheden aan de

⁷ Elena Grippa, *Paula Rego*, 24

⁸ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

⁹ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

¹⁰ Elena Grippa, *Paula Rego*, 22

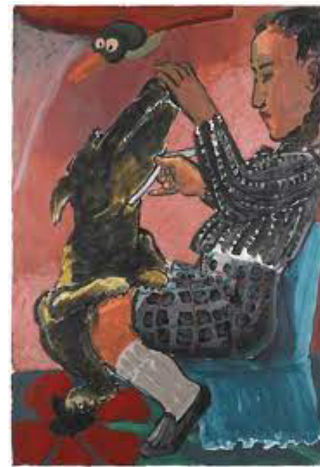
¹¹ Elena Grippa, *Paula Rego*, 10

¹² Elena Grippa, *Paula Rego*, 22

¹³ Elena Grippa, *Paula Rego*, 12

hoogspanningsmast, wat ze gebruikt als een metafoor voor haar aanklacht van de omstandigheden van de arbeidersklasse.

Verbeelding en opstand

Afbeelding 6: Paula Rego, *Red Monkey gives bear a poisoned dove*, 1981. Acrylverf op papier, 65x105 cm.¹⁴

Afbeelding 7: Paula Rego, *Girl and dog series: Untitled*, 1986. Acrylverf op papier, 112 x76 cm.¹⁵

In zaal 2 kruipt haar verhaal steeds dichterbij de huid. Het maatschappelijke engagement wordt steeds meer verweven met een belichaming van haar eigen schaduw¹⁶. De Jungiaanse therapie naar aanleiding van een zware depressie eind jaren 60 betekent een omwenteling in haar oeuvre en in de grote, lichte zaal krijgt haar schaduw letterlijk gezien de ruimte. Sprookjes, volksverhalen en bijbelverhalen uit haar jeugd verweeft ze met hedendaagse mythologie en persoonlijke belevenissen. Haar zoon Nick Willing omschrijft veel van haar werk als “[...] a picture about her that is inspired about a story outside her.”¹⁷

Ze blijft experimenteren met het platte vlak en tekent en schildert nog steeds vanuit haar verbeelding. Haar stripverhaalachtige aanpak met meerdere scènes op een doek verandert gaandeweg naar serieel werk met één scène per doek. De getekende figuren worden herkenbaarder en ze gebruikt dieren als personificatie van mensen om gênante emoties en ongemakkelijke situaties te visualiseren. In *The Female Eunuch* schreef Germaine Greer dat “vrouwen er geen idee van hebben hoezeer mannen hen haten en dat Rego in haar beelden ideeën verwerkt waarvoor we ons zouden moeten schamen om ze zelfs nog maar te denken.”¹⁸ In reactie daarop stelt Rego dat ze weet dat mannen vrouwen haten maar dat ze zich niet schaamt. Volgens haar kun je in schilderijen juist alle slechte gevoelens verbeelden en zelfs wraak nemen.¹⁹ De cartoonachtige serie met o.a. *Red Monkey gives bear a poisoned dove* (1981) (afb. 6), waarin ze uitdrukking geeft aan de toxiciteit van haar driehoeksrelatie, visualiseert deze gedachtegang en zou menige bezoeker kunnen choqueren.²⁰ Vanaf 1984 worden sterke, onafhankelijke meisjes en vrouwen de hoofdpersonen in haar werk. De serie *Girl and dog* (1986) (afb. 7) op de groene wand, waarin een meisje een zieke hond resp. verzorgt, scheert en op schoot neemt, alludeert op een verandering in haar relatie tot haar

¹⁴ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

¹⁵ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

¹⁶ Elena Grippa, *Paula Rego*, 58.

¹⁷ Kunstmuseum <https://www.kunstmuseum.nl/en/museum/news/kunstmuseum-den-haag-acquires-paula-rego-triptych>

¹⁸ Elena Grippa, *Paula Rego*, 42.

¹⁹ <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/feb/20/paula-rego-painting-all-too-human-tate-britain-germaine-greer>

²⁰ <https://www.bbc.com/culture/article/20210709-paula-rego-is-this-britains-greatest-living-artist>

echtgenoot Victor Willing, die door de ziekte multiple sclerose van haar afhankelijk wordt. Het is een passende koppeling naar de volgende zaal waarin het veranderende rollenspel tussen van man en vrouw verder vorm krijgt.

Afbeelding 8: Paula Rego, *The little Murderess* 1987, acrylverf op papier op doek, 150x150 cm²¹

Afbeelding 9: Paula Rego, *The Dance*, 1988. Acrylverf op papier op doek, 212,6x274²²

Verhalen schilderen

In deze reeks zie je hoe het perspectief langzaam haar werk insluit en de illusie van haar verhalen versterkt. De donkere beslotenheid van deze zaal benadrukt de verdieping van haar werk, zowel inhoudelijk als technisch. In *The little Murderess* (1987) (afb.8) zie je een jong meisje in een slaapkamer dreigend met een groene riem in haar handen. Haar schaduw tekent zich donker af op de vloer. Op de achtergrond zie je een Portugees stoeltje met een pelikaan. Is dit een iconografische verwijzing naar haar zelfopoffering voor de verzorging van de doodzieke Willing? Wie wil ze wurgen? Men is geneigd deze scene te interpreteren als een reflectie van de gestoorde gedachte om haar zieke echtgenoot te doden, maar uit tekeningen voorafgaand aan dit werk lijkt haar minnaar het doelwit te zijn. Volgens curator Laura Stamps is het "een gebeurtenis op zichzelf ontsprongen aan Rego's theater van herinneringen dat -door zijn archetypisch karakter- ook een dwingend appel doet op de kijker."²³ Bij Rego is niets wat het lijkt, ze creëert verwarring, ze overdrijft en haar verhalen veranderen tijdens het visualisatieproces.²⁴ Dan worden haar eigen schaduwen zichtbaar. Ze sluit deze periode af met een semiotisch portret *The Dance* (1988)(afb.9), waarin haar hele leven aan de kijker voorbij danst, vanaf haar jeugd in Portugal, haar problematisch huwelijk met Willing, zijn dood en haar transformatie tot de vrijgevochten vrouw die ze inmiddels geworden is. Het is jammer dat deze persoonlijke apotheose niet in dezelfde zaal, maar in één van de kabinetten tentoongesteld wordt.

De chronologie van haar leven, die zo duidelijk zichtbaar is in haar werk, wordt vanaf deze zaal verstoord omdat de beperkingen van het grondplan van het Kunstmuseum een herordening van de oorspronkelijke retrospective van het Tate Britain noodzakelijk maakten. De indeling van het Tate lijkt, zo blijkt uit de vertaalde tentoonstellingscatalogoog, het verhaal duidelijker voor het voetlicht te brengen.

²¹Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

²²Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

²³Elena Grippa, *Paula Rego* 60

²⁴Maria Manuel Lisboa, *The Sins of the Fathers: Mother and Land Revisited in the 1990s*, Essays on Paula Rego, <https://doi.org/10.11647/OBP.0178.03> <https://books.openbookpublishers.com/10.11647/obp.0178/ch3.xhtml>

In 1990 wordt ze 'associate artist' in The National Gallery en gaat ze de dialoog aan met de 'grote' verhalen vertellers uit het verleden. Het lineair perspectief en de drie- of veelluiken van de oude meesters als Titiaan, Tintoretto,... blijken een beproefde methode voor het visualiseren van haar complexe narratief.²⁵ Verhalen vertellen is van oorsprong de kracht van vrouwen, maar de historieschilderkunst claimt het verhaal vanuit een mannelijk perspectief. Aldus "[...] om de afwezigheid van vrouwen in de geschiedenis en het ontbreken van vrouwenverhalen in de historieschilderkunst te corrigeren" roept Rego dit genre weer tot leven en zet ze het op zijn kop.²⁶ Ze gebruikt verhalen uit de beeldende en literaire kunst, speelt met genderrollen, bijbelse verwijzingen en mythes, redigeert, regisseert en gebruikt het traditioneel mannelijke medium om mannen te verzwakken en vrouwen sterker te maken. Haar narratieve werk neemt monumentale vormen aan en het gebruik van haar nieuwe medium 'pastelkrijt' tilt dit genre naar een hoger niveau.

De kracht van pastel op monumentaal formaat

Rego is een meesterlijke tekenaar getuige ook de in de kabinetten tentoongestelde schetsen, etsen en gouaches. Dankzij het pastelkrijt kan ze deze kracht ook op grote oppervlaktes toepassen. Krijt is directer, "krachtiger en agressiever", aldus Rego, beter in staat emoties te belichamen en de kijker te confronteren.²⁷

De vier wandvullende drieluiken in de zalen 5 en 6 laten zien hoe zij met pastelkrijt, via de iconografie van de kruisweg als metafoor voor het menselijk lijden, het historiestuk doet herleven als emancipatorisch manifest. Zowel in *The betrothal:Lessons:The Shipwreck after Mariage a la Mode by Hogarth(1999)* (afb.10), een reactie op het zesluik uit 1743-45 van William Hogarth, *The company of Women, Angel and The Cell (1997)*, een serie gebaseerd op het literaire werk *o Crime do Padre Amaro (1875)* van José Maria de Eça de Queiroz of het dit jaar door het Kunstmuseum Den Haag aangekochte *Pillowman (2004)* (afb. 11) naar het gelijknamige toneelstuk van Martin McDonagh, zinspeelt ze op het verval van het patriarchaat en de bittere tranen van machteloze woede van de Moeder van smarten.²⁸

Afbeelding 10: Paula Rego, *The betrothal:Lessons:The Shipwreck after Mariage a la Mode by Hogarth(1999)*, 3 werken op pastel op papier op aluminium, 165 x 500 cm.²⁹

Afbeelding 11: Paula Rego, *The Pillowman*, 2004, 3 werken op papier, pastel op papier op aluminium, 180 x 360 cm³⁰

²⁵ Elena Grippa, *Paula Rego*, 49

²⁶ Elena Grippa, *Paula Rego*, 17

²⁷ Wandtekst zaal 5 'de kracht van Pastel'

²⁸ Elena Grippa, *Paula Rego*, 37

²⁹ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

³⁰ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

Pijn en passie

Afbeelding 13: Paula Rego, *Untitled nr. 2*, 1998. Pastel op papier op aluminium, 110x110 cm.³¹

Afbeelding 14: Edgar Degas, *After The Bath, woman drying her neck*, 1898. Pastel op papier, Musée d'Orsay, Paris³²

De vrouwelijke protagonisten krijgen een steeds dominantere rol om uiteindelijk het hele doek in te nemen. De *possession serie* (2004) (afb 1) in zaal 4 en *The Abortion pastels* (1998), waarvan *untitled nr 2* (1998) (afb.13) te zien is in zaal 5, zijn hiervan treffende voorbeelden. Op compromisloze wijze visualiseert Rego hierin onrecht aan en misbruik van vrouwen.³³ Ook in de abortus serie gebruikt ze de directheid van pastelkrijt en beroept ze zich op iconografische composities van canonieke kunstwerken om de maatschappelijke ambivalentie ten aanzien van abortus te laten zien. Zo zou de houding van het jonge meisje in *untitled nr 2* (afb 13) kunnen appelleren aan bv. *After the bath serie* (1896-1898) (afb. 14) van Edgar Degas. Aanvankelijk wordt men dan door de compositorische gelijkheid tot het beeld aangetrokken om vervolgens door de aangeslagen blik en rekwisieten als de omgevallen stoel, de wc-pot,...te worden geconfronteerd met de weerzinwekkende realiteit van een illegale abortus. De levensgrote pastels doordrongen van pijn en schaamte choqueren en roepen gevoelens van weerzin op. Hetgeen volgens Maria Louisa Lisboa in derde instantie kan omslaan naar een pervers genot, dat men ervaart bij het aanschouwen van andermans pijn, wat zij omschrijft als “[...] tripartite chain reaction.”³⁴ Rego doorbreekt dit taboe en confronteert de kijker met de donkere kant van de mens, dat is beklemmend en voelt ongemakkelijk. Maar hoe kan een menselijke samenleving dergelijke onmenselijke omstandigheden goedkeuren en jonge meisjes voor dit ongewenste leed straffen? *It's very wrong to criminalise women on top of everything else*” zegt Paula Rego.³⁵

Tot het einde van haar carrière blijft het pastel haar belangrijkste medium en is het in kaart brengen van onrechtvaardigheid ten aanzien van vrouwen haar missie. In de loop der jaren vult ze deze techniek aan met andere grafische technieken en breidt ze haar décor uit met zelfgemaakte poppen, een soort sculpturen van papier-maché, stof en andere materialen (door haar zelf dollies genoemd),

³¹ Gezien 28 januari 2022 in kunstmuseum Den Haag, eigen fotografie

³² Edgar Degas, *After The Bath, woman drying her neck*, 1898. Pastel op papier. Musée d'Orsay, Parijs. https://en.wikipedia.org/wiki/After_the_Bath,_Woman_Drying_Herself, geraadpleegd 21 juni 2022

³³ In Portugal mislukte een referendum over het legaliseren van abortus. Als protest hierover heeft Paula Rego deze serie van 10 pastels gemaakt. Deze confronterende serie heeft er uiteindelijk toe bijgedragen dat in 2007 abortus alsnog gelegaliseerd werd.

³⁴ Lisboa, Maria Manuel. “An Interesting Condition: The Abortion Pastels of Paula Rego.” *Luso-Brazilian Review* 39, no. 2 (2002): 125–49. <http://www.jstor.org/stable/3513790>. 135

³⁵ <https://www.bbc.com/culture/article/20210709-paula-rego-is-this-britains-greatest-living-artist>

om onmenselijke toestanden en gestoorde gedachtes te visualiseren.³⁶ Deze zelfgemaakte figuren spelen een prominente rol in o.a. *The Pillowman* (afb.11) en andere werken die te zien zijn in zaal 6.

Conclusie

Ik denk niet dat alle mannen vrouwen haten, maar dat gegeven de huidige maatschappelijke ontwikkelingen zoals me-too, de dreigende wijziging van de abortuswetgeving in de VS en de voortdurende vrouwenhandel in de wereld we niet mogen wegstappen van Rego haar compromisloze verbeelding van onrecht ten aanzien van vrouwen en dat plaatsvervangende gevoelens van schaamte voor haar vorm van picturale wraak niet terecht zijn. Voor wie deze unieke overzichtstentoonstelling aan zich voorbij heeft laten gaan, is er nog een kans in het Museo Picasso in Malaga, waar dezelfde tentoonstelling nog tot 21 augustus 2022 te zien is.

Paula Rego heeft met haar onderscheidende thematiek, vernieuwende techniek en prachtige coloriet het narratieve genre naar een hoger plan gebracht. Het is jammer dat de Nederlandse kunstwereld zo lang heeft gewacht om haar genie te erkennen en het grote publiek met haar expliciete oeuvre kennis te laten maken. Met haar overlijden afgelopen week is er moderne grote meester aan ons verloren gegaan.

Note: De tentoonstelling Paula Rego was te zien van 27 november 2021 tot 31 maart 2022. 8 juni 2022 is Paula Rego op 87 jarige leeftijd overleden. Een eventuele uitspraak voor wijziging van de abortuswetgeving van het Hoger Gerechtshof in the VS is haar gelukkig gespaard gebleven.

Geraadpleegde boeken

Grippa, Elena *Paula Rego*. Tent. Cat. Den Haag, Kunstmuseum Den Haag, 28 november 2021 -21 maart 2022 (Londen, Den Haag: Kunstmuseum Den Haag, 2021)

Lisboa, Maria Manuel. *The Sins of the Fathers: Mother and Land Revisited in the 1990s, Essays on Paula Rego*, <https://doi.org/10.11647/OBP.0178.03> <https://books.openbookpublishers.com/10.11647/obp.0178/ch3.xhtml>

Geraadpleegde artikelen

Lisboa, Maria Manuel. "An Interesting Condition: The Abortion Pastels of Paula Rego." *Luso-Brazilian Review* 39, no. 2 (2002): 125–49. <http://www.jstor.org/stable/3513790>.

Strøm, Agnete. "'Untitled: The Abortion Pastels': Paula Rego's Series on Abortion." *Reproductive Health Matters* 12, no. 24 (2004): 195–97. <http://www.jstor.org/stable/3776131>.

Rego, Paula. "Dog Woman, 1994." *Ambit*, no. 139 (1995): 19–23.

<http://www.jstor.org/stable/44341515>.

<https://www.theguardian.com/artanddesign/2021/jul/04/paula-rego-tate-britain-exhibition-interview>

Geraadpleegde websites

<https://www.bbc.com/culture/article/20210709-paula-rego-is-this-britains-greatest-living-artist>

<https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/paula-rego/exhibition-guide>

<https://www.kunstmuseum.nl/en/museum/news/kunstmuseum-den-haag-acquires-paula-rego-triptych>

https://en.wikipedia.org/wiki/After_the_Bath,_Woman_Drying_Herself

<https://www.trouw.nl/cultuur-media/juist-omdat-vrouwen-niet-serieus-werden-genomen-kon-kunstenaar-paula-rego-rebels-zijn~bf75fe67/>

<https://www.nrc.nl/nieuws/2021/12/01/in-haar-atelier-schept-paula-rego-een-eigen-droomwereld-a4067570>

<https://www.nrc.nl/nieuws/2021/12/01/paula-rego-is-raadselachtig-maar-nooit-intimiderend-a4067571>

<https://architecturalodyssey.wordpress.com/2013/01/15/berlages-laatste-saluut/>

³⁶ Tate Britain , <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/paula-rego/exhibition-guide>

